

**Наманган вилоят тарихи
ва маданияти давлат музейи сақланаётган
Заргарлик тақинчоқлар**

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейи

Мухаммадиев М.

“Дунёда биргина аёл бўлса ҳам заргарга иш топилади” деган ибора бор. Заргарлик қадимий ҳунармандчилик соҳаларидан бири бўлиб, бугунги кунда ривожланди ва санъат даражасига кўтарилди. Заргарлик дўконларига тез-тез кириб турадиганлар ҳар бир тақинчоқни санъат асари дея баҳолай бошлашди.

Аёллар тақинчоқнинг энг чиройлисини тақишни, эркаклар эса бетакрор ишлангани ва қимматбаҳосини совға қилишни хоҳлайдилар. Асл тақинчоқ олишни биладиганлар заргарнинг маҳоратига тасаннолар айтишади. Аммо, кўпчилигимиз ушбу буюмларнинг қандай меҳнат билан яратилишини, ҳар бир тақинчоққа заргарнинг кўз нури сингишини ва қанақа металллар ишлатилишидан беҳабармиз. Қолаверса заргарлик санъатининг тарихи ва турли усулларини яхши билмаймиз. Қуйида заргарлик касбининг тарихи, айрим нозик сирлари ва бетакрор ишланган қадимий тақинчоқлар ҳақида қисқача тўхталамиз.

Заргарлик - бадий ҳунармандчилик соҳаларидан бири бўлиб олтин, кумуш, мис, қалай каби рангли металллардан зеб-зийнат, тақинчоқлар, безак буюмлари яшаш касбидир.

Безак буюмлари тайёрлашда метални эритиб қуйиш, болғалаб (зарб бериб) яшаш, ҳаллаш (олтин ва кумуш суви юритиш), ўйиб ёки бўрттириб нақш тасвирлаш, босма, қолипли каби усуллардан кенг фойдаланилади. Қимматбаҳо гавҳар, феруза, дур каби тошларга ишлов берилиб, “кўз”лар ўрнатилади.

Ўлкамизда ўтказилган археологик қазилмаларда топилган тақинчоқлар заргарлик ҳунарининг қадимдан мавжудлигини кўрсатади. Ўзбекистон музейларида сақланаётган энг қадимий топилмалар Юнон-Бақтрия подшолиги (миллоддан аввалги 3-2 аср), қадимги Хоразм (миллоддан аввалги биринчи минг йиллик ўрталари) давлатига хос бўлиб, ўша даврларда ҳам заргарлик ривож топганлигига далилдир. Ундан кейинги даврларда Бухоро, Самарқанд, Тошкент, Ҳива, Қўқон, Шаҳрисабз каби шаҳарларда яратилган заргарлик буюмлари намуналари бебаҳо ҳазина сифатида сақланмоқда. Наманган вилоятининг қадимий Ахсикент, Поп, Чуст шаҳарларида заргарлик ҳунари ривожланиб келган. Поп туманидаги Мунчоқтепада олиб борилган қазилмаларда топилган ашёлар орасида энг кўпи мунчоқлар бўлиб, уларнинг сони ҳозир 10 минг донага етди. Мунчоқлар ярим қимматбаҳо тошлардан, ёғоч, данак, балиқ умуртқалари ва ҳайвон суякларидан тайёрланган, баъзиларига нақшлар, гуллар солинган.

Шунингдек, темир ва бронзадан ясалган билагузук, сирға, узуклар ҳам кўплаб топилган. Тақинчоқлар орасида Ҳинд океанидан келтирилган чиғаноқларни алоҳида таъкидлаш лозим.

Мунчоқ - қимматбаҳо ранг-баранг тош, шиша ва шу каби ашёлардан думалок, узунчоқ шаклларда тайёрланадиган доначалардир. Доначаларни ишга тизиб ясаладиган ҳамда бўйинга тақиладиган тақинчоқлар ҳам мунчоқ деб аталади. Мунчоқ қадимдан аёлларнинг, болаларнинг безак буюми ҳисобланиб, кўплаб халқлар орасида кенг тарқалган. Неолит даврида тош ва суякдан, жез даврида металллардан ясалган. Қадимги Мисрда шиша ихтиро қилинган, ушбу материалдан ясалган мунчоқлар кенг тарқалди. Тумор ва кўзмунчоқлар хавфли касалликлардан, “ёмон кўзлар” ва бахтсиз ҳодисалардан сақлайди, тақинчоқлар бахт, омад келтиради деб тушунилган.

Ўлкамизда қадимий тақинчоқларнинг турли шакллари бўлиб, улар - баргак, бибишак, билагузук, бозубанд, бозигардон, балдоқ, булоқи,

бўйинтумор, гажак, дуотузи, жевак, жиға, заркокил, зебигардон, тиллақош, зулф, исирға, кокил, ойболдоқ, осматузи, санчок, тавқ, тилла баргак, тиллатузи, турунж, узук, шокила, қашқарболдоқ, ҳалқа каби номлар билан аталган. Ушбу тақинчоқлар орасида Ахсикент заргарлари томонидан тайёрланган сирға, узук сингари турли зеб-зийнатлар бошқа ўлкаларда ҳам гўзаллиги билан донг таратган. 19-аср охири, 20-аср бошида ўзига хос ишланиши, шакли, безаклари, хусусиятлари билан бир-биридан фарқ қилган хилма-хил заргарлик буюмлари кенг тарқалган, зийнат буюмлари тўпламлари вужудга келган.

Қадимий Миср, Юнонистон, Эрон, Хитой заргарлари маржон, нефрит, қахрабо тошлардан кенг фойдаланишган. Европада эса, роман ва готика даврида (12-15 асрлар) заргарлик санъати ривожланиб, янги усул ва услублар вужудга келди. Ушбу ўлкаларда ясалган тақинчоқлар савдо қарвонлари орқали юртимизга келтирилган, маҳаллий заргарларнинг маҳсулотлари эса бошқа мамлакатларга тарқалган.

Заргарлар тақинчоқлар яшаш билан бирга қўлёзма китобларнинг хошияларига зарварақлар ҳам ишлаган. Жумладан, Алишер Навоийнинг "Ҳамса" асарига 1492-1493 йилларда Ҳиротда ишланган зарварақ (хаттот Султонали Машҳадий, музаҳҳиб Мавлоно Ёрий) ҳозир Санкт-Петербург Давлат кутубхонаси қўлёзмалар фондида сақланмоқда.

Наманган вилоят ўлкани ўрганиш музейи ҳазинасида ҳам кумуш, мис, шиша ва қимматбаҳо тошлардан ишланган тақинчоқлар сақланиб келинапти. Ушбу безакларнинг айримлари ҳақида қисқача маълумот бериб ўтамиз:

Музей ҳазинасида 5510/3 инвентар рақами билан сақланаётган маржон. Узунлиги: 37 см, 3 та тизимдан иборат. XIX аср охири-XX аср бошларига оид. 1977 йил 22 июнда музейга қабул қилинган.

Қалампир мунчоқсимон шаклдаги қизил рангда.

1075 инвентар рақами билан сақланаётган бўйинтумор. XIX-XX асрга оид. Ҳажми: 7x1.5 см. 1956 йил 25 майда музейга қабул қилинган.

Бўйинтумор мисдан тўртбурчак шаклда ясалган бўлиб, бир тарафида ўймакорлик безаклари, тош ва “кўз”лари ҳамда араб алифбосидаги сўзлар акс эттирилган. Иккинчи томонининг ўрта қисми бўртма услубда ишланган, рамканинг четлари ўсимликсмион нақшлар билан безалган. Тўрт тарафига эски араб ёзувида сўзлар битилган. Туморнинг бўйинга осадиган қисми уч бўлакли занжирдан иборат. Занжирнинг бошланишида гажаксимон безак, катта кизил “кўз”, ўртасида ва учида тўртбурчак шаклда ўйма нақшли безак бўлиб, “кўз”лари тушиб қолган.

1343 инвентар рақами билан сақланаётган мунчоқ.

Узунлиги: 5 см. 1957 йилнинг июл ойида музейга келтирилган. Мунчоқ бир тизимдан иборат бўлиб, яшил рангдаги ва бир дона оқиш рангдаги мунчоқлардан иборат. Бу мунчоқ Мунчоқтепа қабрларидаги жасад ёнидан топилган ва ҳозир вилоят ўлкашунослик музейи тарих бўлимининг археология кўрғазма залида намойиш этиб келинмоқда. Қадимда марҳумлар билан бирга озиқ-овқат, меҳнат қуроллари ва зеб-зийнат буюмлари ҳам кўмилганини тарихий китобларда ўқиганмиз.

5060/1 инвентар рақами билан сақланадиган билагузук. Айланаси: 20 см, эни: 1,5см. XIX аср охири, XX аср бошларида ишланган. 1975 йил 3 февралда музейга қабул қилинган.

Билагузук кумушдан тайёрланиб, ўсимликсмион нақшлар билан безатилган,

панжарали, ўймали, ҳар ҳил тошлар ёпиштириб ишланган. Қадимда бундай тақинчоқлар заргарлар томонидан ясалган.

Кейинчалик заводларда тайёрлана бошланган.

4882 инвентар рақами билан сақланаётган бўйинтумор. 1973 йил 28 майда музейга қабул қилинган. Бўйи: 10 см, эни: 5.5 см, узунлиги: 38.5 см. XIX асрга оид.

Кўриниши тўртбурчак шаклда, қумушдан ясалган. Бўйинтуморнинг юқори қисмида

гулбезак, марказида бўртма ярим юмалоқ шакл тасвирланган. Атрофи майда соққачалар билан безатилган. Остки қисми панжарасимон нақшли, 10 та осилчоқлари бор ва улардан 2 донаси сақланиб қолган. 1915 йилда Россия империяси томонидан чиқарилган “10 копейка” тангаси боғлаб кўйилган. Бундай бўйинтуморларнинг ичига ҳавф-ҳатарлардан асрагувчи Қуръони-карим суралари ёзилган қоғозларни солиб юрилган.

Асрлар оша авлоддан авлодга ўтиб келаётган заргарлик санъатининг ривожини 20-аср бошларида сустралашди. Мамлакатимизда халқ усталарининг сони қисқара бошлади. Уларга қимматбаҳо хом ашёлардан фойдаланишга руҳсат берилмади. Натижада заргарлар фабрикаларда ишлай бошлашди ва бир ҳил қолипда минглаб тақинчоқлар куйиш одатга айланди. Аввал эркин ижод қилган уста заргарлар энди заргарлик фабрикаларида меҳнат қилиб аста-секин мавжуд анъаналардан йироқлаша бордилар ва баъзи услублар бутунлай унутилиб кетди.

Мамлакатимиз мустақилликка эришгач, заргарлик санъати яна жонланди ва қимматбаҳо металллардан фойдаланишга имкон яратилди. Айни пайтда уста заргарлар асосан икки йўналишда - маҳаллий унутилиб борилаётган анъаналарни қайта тиклаш ва замонавий услубларда ижод қилмоқдалар. Тажрибали усталар томонидан Бухоро, Хоразм, Сурхондарё, Фарғона заргарлик мактабларининг айрим чизгилари бир-бирига

уйғунлаштирилиб, ўзгача услуб ва шаклларда замонавий тақинчоқлар-у, заргарлик буюмлари яратилаяпти.

Мустақилликка эришганимиздан сўнг уста заргарларнинг “қўл ишлари” қаторида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг қимматбаҳо металлар ва қимматбаҳо тошлар қўмитаси ҳузуридаги “Фонон” илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси таркибига киритилган 1-сонли Тошкент заргарлик корхонаси, 2-сонли заргарлик корхонаси, 3-сонли заргарлик корхонаси, Давлат бадий заргарлик маркази, “Кумуш” Ўзбекистон-АҚШ қўшма корхонаси, Шаҳрисабз заргарлик корхонаси, Бурчмулла заргарлик корхонаси, Навоий заргарлик корхонаси, “Мусаввир”, “Устазода” каби заргарлик марказларининг маҳсулотлари ҳам бозорни тўлдирга бошлади. Юксак бадий ишлов бериш йўли билан нодир металлар ва қимматбаҳо тошлардан буюмлар, тақинчоқлар ишлаб чиқарадиган заргарлик саноат тармоғи шаклланди. Ҳозир заргарлик саноатида ҳам ашё сифатида қимматбаҳо ва рангли металлар (платина, олтин, кумуш ва бошқалар), уларнинг қотишмалари, қимматбаҳо ва ярим қимматбаҳо тошлар (феруза, фионит, олмос, ақик, зумрад, ёқут), табиий тошлар, пластмасса, суяк, эмал, шиша каби материаллар ишлатилмоқда.

Заргарлик корхоналарида 585 ва 750 асллик даражали (пробали) тилла қотишмаси ҳамда 925 асллик даражали кумуш қотишмасидан сирға, узук, занжирлар, совғабоп маҳсулотлар, ошхона анжомлари, юқори бадий сифатга эга заргарлик буюмлари, яқка буюртмалар ишлаб чиқарилмоқда. Турли тошларга қиррали ишлов берилмоқда ва заргарлик соҳасида фойдаланиладиган ҳар қил рангдаги сунъий кристаллар ўстирилаяпти.

Ўзбекистоннинг заргарлик саноатида ишлатиладиган рангли металлар, қимматбаҳо ва ярим қимматбаҳо тошлар мамлакатимиздаги саноат корхоналарида ишлаб чиқарилади ва конлардан қазиб олинади.

Корхоналаримизда ишлаб чиқариладиган ва четдан келтириладиган заргарлик маҳсулотларининг сифати ва асллик даражасини Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 8 февралдаги фармони билан

ташкил қилинган Давлат аслик даражасини белгилаш палатаси назорат қилади.

2001 йил 7 декабрда "Қимматбаҳо металллардан ясалган буюмларнинг аслик даражаси ва тамғаланиши тўғрисида" Ўзбекистон Республикасининг Қонуни қабул қилинган. 1999 йилнинг 4 июнида Ўзбекистон Республикасининг Давлат аслик даражасини белгилаш палатаси "Аслик даражаси палаталарининг Европа уюшмаси"га тўла ҳуқуқли аъзо бўлди.

Давлат аслик даражасини белгилаш палатаси "Қимматбаҳо металллардан ясалган буюмларнинг софлигини текшириш ва тамғалаш халқаро конвенсияси"га кириш масалалари билан 1996 йилдан буён шуғулланиб келади ва кузатувчи мамлакат мақомида унинг барча кенгашларида қатнашади.

Айни пайтда дунёнинг заргарлик саноати ривожланган мамлакатлари қаторига АҚШ, Италия, Буюк Британия, Германия, Франция, Россия, Украина, Ҳиндистон, Хитой каби давлатлар киради.

Фойдаланган адабиётлар

1. Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейида сақланаётган ноёб эксонатлар каталоги
2. Мозийдан садо журнали. 2016 йил 69-сони
3. Интернет сайти.